

FRU

FUZÛLÎ KİTABI

500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri

İSTANBUL BUYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI NO: 37

İSTANBUL BUYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI NO: 37

Toplantı Dizisi: 2

ISBN
975-7580-80-5

2000 Adet Basılmıştır. 1996

Yayına Hazırlayan
BEŞİR AYVAZOĞLU

Kapak Minyatürü
GÜLBÜN MESARA

Nota Yazımı
BAŞAK İLHAN

Yapım
İSTANBUL YAYINCILIK
Reklam&Turizm San.veTic. Ltd. Şti.
Millet Cd. Tevfik Fikret Sk. No:6/1
Tel-Faks: 633 00 00 Tel: 588 05 05
Fındıkzade/Fatih-İSTANBUL

Baskı
SEÇİL OFSET
518 24 47-518 23 12

FUZÛLÎ'NİN HAYATI HAKKINDA BAZI YENİ TESBİTLER VE ARAPÇA DİVANI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

İBRAHİM DAKUKÎ*

Bir taraftan İran'da Vahdet-i Vücut çerçevesi içinde Halık'la mahlûkûn vücut hakikatine ortak oluşu, İmam Ali'nin İnsan-i Kâmil mertebesine yükselişi ve ilk ulu unsura ermesi prensiplerine dayanan Safevîlik, İsmail Safavî'nin (1487-1524) kendisini 1502'de Tebriz'de Şah i'lan ettikten sonra on yıl zarfında büyük siyasî boyutlara ulaşmış, bütün İran ve Irak'ı ele geçirerek İslâm dünyasında beşinci mezhep adı verilen İmamiyye Şiası'nın doğmasına yol açmıştı. Diğer taraftan zaman zaman çeşitli mezhep ve düşünce akımlarına sahne olan, Necef, Kerbelâ, Hille ve Bağdat gibi Irak'ın büyük şehirleri, birer kültür merkezi olduğu gibi, hem Safavî, hem de Arap batınî tarikatlarından Müşe'seî akımının etkisi altında kalmıştı. Maddeyi vücudun asıl illeti sayan, toprakları halk arasında âdil bir şekilde dağıtarak sınıf ayrımını ortadan kaldırmakla sosyal değişimi amaçlayan, ilkel sosyalizm tipi bir düzen kurmayı üstlenen Müşe'seî tarikatı, hem Hurufî hem de "Aliyullahi" düşüncüyü benimseyen Muhammed b. Falah (ö. 866 H./1462 M.) adındaki Hille'li bir düşünür tarafından kurulmuştur¹. Mu'tezile ve İhvanu's-Safa düşünceleri doğrultusunda meydana gelen Müşe'seî tarikatının kurucusu Muhammed b. Falah, hocası Şeyh Ahmed b. Fahad el-Hillî'nin (757-841 H.) yazdığı ve gizli bilgiler içeren *Esrar* kitabını elde etmişti². Daha sonra gittiği Vasit şehrinde herkesin Mehdi'yi beklemekte oluşu, Muhammed b. Falah'ın işine yaramış, böylece etrafına halkı toplayarak birçok keramet göstermiş ve müritlerine, yakın gelecekte dünyayı fethedip bütün topraklarını aralarında bölmeyi vaadetmişti. Vasit şehrinde kalkarak İran'daki Ahvaz şehrine geçen Muhammed b. Falah, bu civarda yaşayan yoksul, öksüz ve biçâre Arap aşiretlerini kandırıp etrafına toplayarak Ehl-i Beyt'in varisi, dünyadaki velisi ve Mehdi-i sahip-zamanın vekili olduğunu iddia ederek, Ehvaz, Basra, Kerbelâ ve Hille'yi

* PROF. DR., M.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ ARAP DİLİ VE BELAGATI BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

1. محمد حسن الكلیدار: مدينة الحسين ، طهران ۱۹۴۹ ، ص ۱۵۸
2. علی نعمة الحلو: الاحواز ، ج ۲ ، بغداد ۱۹۶۹ ، ص ۱۵۲

ele geçirerek (841 H./1436 M.) güçlü bir devlet kurmuştu³. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ali ise bir adım daha ileri giderek, İmam Ali'nin ruhunun kendi cesedine hulul ettiği inancıyla Mehdilik iddia etmişti⁴. Böylece aynı düşünce çerçevesi içinde Necef'i ele geçirirken, Ali b. Ebi-Talib'in hâlâ yaşadığı, ölmez olduğu kanaatiyle, türbesini tahrip etmişti⁵. Müşe'seî devletinin hükümdarlarına Seyyid anlamına gelen Arapça "Mevalî" soyadı da verildiğinden, 905 H. yılında iktidara gelen Ali b. Muhsin b. Muhammed b. Falah bu adı devletinin de adı olan Müşe'seîler devletini "devletü'l-mevalî" yani İmam Ali'nin soyundan gelen Seyyidler Devleti diye adlandırmıştı⁶.

Hurufî, Batinî ve Safavî birikiminin sentezinden oluşan Şii-Tasavvuf akımının şairi ve sözcüsü durumunda ortaya çıkan Hatayî'ye karşı Müşe'seîlerin de o zamanlar propagandasını yapan bir sözcü şaire ihtiyaç duydukları muhakkaktır. İşte tam bu sıralarda kendisinin de *Türkçe Divan*'ın ön sözünde dediği gibi "küçük yaşta şiir yazmaya başlayan" Fuzûlî meydana çıkmıştı. İlk şiirlerini Farsça yazan⁷ Fuzûlî o sıralarda 20-25 yaşlarında⁸ bir gençti. Aslında Kerkük veya dolaylarında doğan sonradan "şan ve şeref kazanmak için sevinçle bir yerden diğer bir yere yolculuk ettiğini böylece de hatırası silinmeyen ölümsüz bir şan kazandığını" Arapça kasidelerinde ifade eden⁹ Fuzûlî, Hille, Bağdad, Necef ve Kerbelâ'yı gezerek, o zamanlar Müşe'seî devletinin etkisi altında kalan bu kültür merkezlerinde yaşamış ve o devrin Müşe'seî hükümdarı (905-914 H.) Ali b. Muhsin b. Muhammed b. Falah'a Arapça şiirler yazmıştı. Bu yüzdendir ki onun Arapça kasidelerde adı geçen Ali, Berthels'in zannettiği gibi, Ali b. Ebu Talib değil, Fuzûlî'nin hamisi olan Müşe'seî hükümdarı Ali b. Muhsin b. Muhammed b. Falah'tır.

Müsteşrik Berthels tarafından, Leningrad'daki Asya Müzesi yazmaları arasında bulunan *Fuzûlî Külliyyatı*'ndaki 11 Arapça kaside ile bir yarım kasidenin tamamı Müşe'seî hükümdarı Ali b. Muhsin'e yazılmıştır. 465

3. محمد حسن الكلیدار: المصدر السابق ، ص ۱۵۸
4. الدكتور مصطفى كامل الشيبی: الطريقة الصفویة ورواسبها في العراق المعاصر ، بغداد ۱۹۶۷ ،
5. الدكتور مصطفى كامل الشيبی: الفكر الشيعي ، بغداد ۱۹۶۶ ، ص ۳۰۲
6. علي نعمة الحلو: المصدر السابق ، ص ۱۴۸
7. Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu: *Fuzûlî*, Türk Ansiklopedisi, C. XVIII, fas. 130, s. 76.
8. Hasan Ali Yücel: *Fuzûlî*, UNESCO YY. İstanbul 1959, s. 2
9. Arapça şiirlerinin ilk kasidesinde geçen:
كسبت سرور الاحتمال لرفعة
ونلت بقاء ليس يدركه الفنا

beyitten oluşan bu Arapça kasidelerin tamamı *taşa'shü'*, *mevalî*, *devir*, *intikal*, *ibham*, *bafa'*, *imam*, *sultanü'l-vilaye*, *âyetü'l-kübra*, *huda*, *baka'*, *ilmü'l-mubtefi*, *hamilü'l-emane*, *nuru'l-lami'*, *arş*, *hal*, *rubü'l-mukaddes*, *felek*, *sirru't-taşa'shü'*, *vasl* ve *bulud* (ölümsüzlük) gibi Müşe'seî tarikatı ıstılahlarıyla dolup taşan şiirleri, Fuzûlî'nin o çağlarda ne denli bu batınî-hurufî tarikatına bağlı olduğunu açıkça göstermektedir.

Fuzûlî hakkında ileri sürdüğümüz bu bilgiler doğrultusunda, hayatıyla ilgili üç ayrı meseleyi ele alacağız

I. Doğum yeri: Biz burada Fuzûlî'nin, bazı Türkiye ve Azerbaycan yazarları gibi, Bağdad, Hille, Kerbelâ veya Neceft'e doğduğunu söylemiş olursak, bu Arap olduğu kanaatine varmış olduğumuza bir delil teşkil edebilir. Halbuki Fuzûlî'nin kendisi, Arapça'nın kendi ana dili değil, ilmî mubahase dili olduğunu *Farsça Divanı*'nın ön sözünde söylemiştir. Bundan da anlaşılıyor ki Fuzûlî'nin asıl ana dili Türkçe'dir; ve bu Türkçe Irak'ta konuşulan Türkmen lehçesidir. İşte bu bakımdan kanaatimizce Fuzûlî'nin Kerküklü veya dolaylarından bir Türkmen olduğunu ancak ve ancak dili yoluyla ispat etmek mümkündür.

Irak Türkmenleri tarafından en çok tanınan ve sevilen şair olarak Fuzûlî'nin, hemen her evde bir *Divân*'ı bulunmaktadır. Bunun için de Fuzûlî'nin Kerküklü olduğu rivayeti yaygın bir şekilde ağızlarda dolaşmaktadır. Bu mesele Hıdır Lütfi, Molla Sâbir, Reşit Âkif Hürmüzlü ve Hâkim Mustafa Rejioğlu gibi Türkmen yazarları tarafından Irak'da yayımlanan Türkmen gazete ve dergilerinde ele alınmıştır¹⁰. Atâ Terzibaşı ise ilk defa olarak bu düşünceyi Irak dışında¹¹ yaymağa gayret etmiştir. Biz de bu düşünceye katılarak Fuzûlî'nin Kerküklü olduğunu -yalnız Kerkük-te dillere destan olan menkîbeleri ve rivayetlerden değil, ana dili olan Türkmen lehçesiyle yazdığı şiirlerinden yola çıkarak ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Türkçe ve Farsça Divan'larının mukaddemelerinden anlaşılacağı üzere, Fuzûlî kesin olarak Iraklı'dır. Fuzûlî'ye göre doğduğu ve oturduğu yer, bugünkü Irak'ı da içine alan Irak-ı Arap'tır.

Her şeyden önce Fuzûlî, Sâdikî'nin de dediği gibi Beyat Aşiretine mensup¹² bir Türkmen şairidir. Nitekim Nidaî Çelebi de Fuzûlî'yi Akkoyunlu Türkmenleri'nden göstermiştir¹³. Beyat Türkmenleri'nin Irak'ta toplu olarak yaşadıkları bölge Kerkük ve havalisidir. Basra civarında (Vasıt) da Beyatlar'ın bulunduğunu biliyoruz¹⁴, ancak Kerbelâ, Bağdad,

10. 1958'den sonra Kerkük ve Bağdat'ta yayımlanan gazete ve dergilere başvurulmalıdır.

11. *Türk Yurdu*, S. 251, Aralık 1955.

12. Dr. Abdurresul Hayyampur: *Tezkire-i Mecmaü'l-bavas*, Tebriz 1948.

13. Hasan Âli Yücel: op. cit., s. 4.

14. Abbas El-Azzawi: *Taribü'l-Irak beyme ibtilaleyn*, Bağdad 1939, C. III, s. 370.

Hille ve Nefes civarlarında Beyat kabilesinin yerleştiği hakkında tarihlerde herhangi bir bilgi yoktur.

Fuzûlî doğduğu yeri belirtmemişse de *Farsça Divan*'ının bir kıt'asında şöyle demektedir:

من ضعيف ز رزوزي كه زادم از مادر
بغير غصه ندیدم ز چرخ كچ رفتار
فكند راعيء حكمت مرا بجسم ضعيف
ميانهء عربان درشت نا هموار

Ben zavallı, anadan doğduğum günden beri yampiri gidişli felekten, gam ve gussadan gayrı bir şey görmedim. Hikmet çobanı beni bu zayıf vücudumla kaba ve densiz Araplar'ın arasına attı¹⁵.

Bundan da anlaşılıyor ki Fuzûlî Arapların arasına sonradan gelmiştir. Başka bir cinsten olan insanlar, yani Türkmenler, arasında doğmuş, sonradan zaman onu Araplar'ın bölgesine atmıştır. Fuzûlî'nin doğduğu bölge Türk topluluğunun bulunduğu bir yer olduğu içindir ki, kendi ifadesiyle de anadilinin Türkçe olduğunu tasrih etmiştir¹⁶. Fuzûlî *Türkçe Divan*'ının mukaddimesinde "Menşe ve Mevlidim Irak'ı Arab olup tamam-ı ömrümde gayr memleketlere seyahat kılmadım" sözlerine göre, Irak'ı hiç terketmemiş olması dolayısıyla bu Türk topluluğunun bulunduğu bölge kuşkusuz Irak'tadır. Irak'ta ise Türkler'in oturduğu yer Kerkük bölgesidir. İşte bunun içindir ki bizim kanaatimizce de Fuzûlî Kerkük bölgesinde doğmuş olmalıdır.

Fuzûlî Arapça kasidelerinden birinde de şöyle diyor¹⁷:

كَسِبْتُ سُرُورَ الْاِحْتِمَالِ لِرَفْعَةِ
وَنَلْتُ بَقَاءً لَيْسَ يُدْرِكُهُ الْفَنَاءُ

Şan ve şeref kazanmak için sevinçle bir yerden diğer bir yere yolculuk ettim. Böylece de hatırası silinmeyen ölümsüz bir san kazandım.

Bu ifadeden anlaşıldığına göre, Fuzûlî, Sadıkî'nin de dediği gibi, daha sonra Bağdad, Kerbelâ, Nefes ve Hille'de de oturmuştur. Bizce Fuzûlî'nin Arap bölgesinde doğmadığı muhakkaktır.

Fuzûlî'nin, Türkmenlerce benimsenen ve sevilen şiirlerinin dili Irak'ta

15. Hasan Âli Yücel: op. cit, s. 2.

16. *Farsça Divan*'ının önsözünde "selika-i aslî-ı men سَلِيْقَهْ اَصْلِ مَنْ (benim asıl selikam) tabiriyle Türkçe'nin ana dili olduğunu açıkça göstermiştir. (Bkz. Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu: *Farsça Divan*, Ankara 1962, s. 9

17. Prof. Dr. Hâmid Araslı *El-Kasaidü'l Arabiyye*, s. 121.

kullanılan Türkmen lehçesidir. XVI. yüzyılda (H. 974/ M. 1566) yazılan *Âşık Çelebi Tezkeresi*'nde, "Vilâyet-i Bağdad ve Diyâbekir zurafasının neşîdeleri anun inşâdudur"¹⁸ demesiyle Fuzûlî'nin Bağdad-Diyarbakır arasındaki çevrelerin halkları tarafından şiirlerinin sevilerek okunduğu ve tanındığı belirtilmiştir. Bu çevreye dahil olan Kerkük bölgesinin dili ise Türkmen lehçesidir. Zaten Fuzûlî'nin lehçesi Türkmençe olmasaydı, Irak Türkmenleri tarafından aşırı derecede sevilip benimsemezdi. Zira herkes öz değer ve geleneklerine uygun gelen kendi lehçesini zevkle okur ve diğerlerine tercih eder.

Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinin nazmedilme sebebini "Acem'de çok, Etrakda yok"¹⁹ sözüyle izâh etmektedir. Şairimiz bu sözleriyle o tarihte henüz *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinin Irak Türkmen lehçesiyle yazılmamış olduğunu belirtmek istemiştir. Zira Fuzûlî'den önce bu mesnevi çeşitli Türk lehçelerinde nazmedilmiştir. Gülşehri *Mantıku't-tayr*'ında (yazılış tarihi H. 713), Âşık Paşa, *Garibname*'sinde (yazılış tarihi M. 1329), Şahidî *Gülşen-i Uşşak*'ında (yazılış tarihi H. 883), Nevâî *Hamse*'sinde (yazılış tarihi 888 H. 890), Bihiştî *Hamse*'sinde (yazılış tarihi H. 889'dan sonra) Hamdullah Hamdi (yazılış tarihi H. 905), Ahmet Rızvan (yazılış tarihi H. 906'dan önce) Sevdaî (yazılış tarihi H. 920) ve Tebrizli Hakirî (yazılış tarihi H. 931) de birer *Leylâ ve Mecnun* mesnevisi yazmışlardır²⁰.

Fuzûlî, yukarıda adı geçen şairlerin *Leylâ ve Mecnun*'larını okumamışsa bile, hiç değilse, Bombacı'ya göre şiirlerini taklid ettiği²¹ ve nazireler yazdığı²² Ali Şir Nevâî'nin *Leylâ ve Mecnun* mesnevisini muhakkak okumuştur. Çünkü Fuzûlî ve diğer Türk şairlerinin eserleri, yazıldıktan hemen sonra, gelip giden yolcular ve Muharrem ziyaretçileri tarafından ülkeler arasında taşınıp yayılıyordu. Ayrıca Fuzûlî, Hamdullah Hamdi ile Celilî'den de faydalanmıştır. Hamdullah Hamdi'de ilk defa geçen "Mecnun'un sahrada yeninden kan boşanması", Celilî'de de ilk defa geçen "kuşların Mecnun'un başına yuva yapması" motiflerini onlardan alıp kullanmıştır²³.

Böylece Fuzûlî Türkçe'de *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinin olmadığını söylerken, kendi dili olan Irak Türkmen lehçesinde bu mesnevinin bulunmadığını belirtmek istemiştir.

18. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan: op. cit, s. 228.

19. Fuzûlî bunu *Leylâ vü Mecnun* mesnevisinde şu şekilde açıklamıştır.

Lufîle didiler ey suban-senc
Faşeyle cibâna bir nibân genc
Leylî Mecnun Acem'de çobtur
Etrak'ta ol fesane yobtur

20. Agâh Sırrı Levend: *Arav, Fars ve Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara 1959, s. 103-236.

21. Dr. Huseyin Mucib El-Mısırî *Fuzûlî El-Bağdadî*, Kahire 1967, s. 200

22. Abdülkadir Gölpınarlı: *Fuzûlî Divanı*, İstanbul 1961, s. XLIV

23. Agâh Sırrı Levend: op. cit, s. 267

Âzeri lehçelerinden sayılan ve Fuzûlî'nin de dili olan Irak Türkmençesi Güney Türk lehçelerine dahildir. Meşhur Rus Türkoloğu Prof. A. W. Samoyloviç bu gruba Güney-batı veya Türkmen Grubu adını veriyor²⁴ ve Azerbaycan Türkçesi'nden başka Türkmen ve Kırım'ın güney kıyıları Türkçesini de bu grup içinde topluyor²⁵.

Türkmençe bugün genellikle Türkmenistan, Çin, Afganistan, İran, Irak, Suriye ve Türkiye'ye yerleşen Türkmen boylarında konuşulan bir Türk lehçesidir²⁶.

Samoyloviç'in Güney-batı Dil Grubu olarak adlandırdığı bu lehçeler arasında zamanla tarihî ve coğrafi sebeplerle ayrılıklar meydana gelmiştir. Nitekim Irak Türkmenleri'nin kullandığı Türkmençe, ne tam Âzeri ne de bugünkü Türkiye Türkçesi'dir. Irak Türkmençesi Azerice ile Osmanlıca arasında, her iki lehçenin de yer yer bazı özelliklerini taşıyan, ikisi arasında, kendisine mahsus özellikleri de bulunan bir lehçedir.

Irak Türkmençesi bu özelliklerini Fuzûlî'nin zamanından bugüne kadar çok az değişikliklerle korumuştur. Irak Türkmençesi'nin bu özellikleri dolayısıyla Osmanlı tezkerecileri Fuzûlî'nin şiir dilinin Nevâî diline yakın acayip bir dil olduğunu yazmışlardır. Lâtîfî, *Tezkire'sinde* Fuzûlî'nin dili hakkında: "Nevâyî tarzına karîb bir tarz-ı dil-firîbi ve uslubu acibî vardır."²⁷ demiştir. Recaizâde Ekrem Bey de *Kudemadan Birkaç Şair* adlı eserinde Fuzûlî'nin dili için şunları yazmaktadır:

"Zaman ve mekân icâbât-ı tabi'iyyesinden olarak bâzı köhne ve gârib tâbirâtından ve âcemâne teşbihât ve tasavvurâtından kat'ı nazar letâfet-i uslûb ve nezâket-i hissiyat ile meşhurdur"²⁸.

Fuzûlî, şiirlerinde Türkçe'yi büyük bir ustalıklarla kullanmıştır. Geniş kûltürü sâyesinde bütün Türk lehçelerinin ince özelliklerinden yararlanmasını bilmiştir. Osmanlıca, Âzerice ve kendi çevresinde kullanılan Türkmençe'ye ilâve olarak Çağatayca dil özelliklerinden de yeri geldikçe faydalanmıştır.

Bazı Türk yazarları Fuzûlî'nin ikili bir dille yazdığını, Safevilerin Bağdad'ı fethetmesinden sonra Âzerice, Osmanlılar'ın istilâsından sonra da Osmanlıca kullandığını kabûl etmişlerdir²⁹. Bence bu, Fuzûlî'nin şiirlerini istinsah eden Âzerbaycanlı ve Osmanlı müstensihlerin, kendi dillerine uygun olsun diye -şiirlerin vezni ve siyâkını bozmadan- bazı değişiklik-

24. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* (Rusca) Moskova 1960, C. 1, s. 641.

25. *İbid*, s. 660.

26. *Meydan Larousse*, C. II, s. 388.

27. *Lâtîfî Tezkiresi*, İstanbul 1314, s. 265.

28. Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî-Hafız*, Ankara 1956, s. 139.

29. *İbid*, s. 142-144.

ler yapmış olmalarından ileri gelmiştir³⁰. Böylece Fuzûlî'nin dili bazan Âzerice bazan de Osmanlıca'ya benzetilmiştir. Buna yüzlerce örnek gösterilebilir. Bunlardan birkaçını örnek olarak İstanbul'da ve Bakü'de basılan *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinden aşağıya alıyoruz:

İstanbul baskısında³¹ *ben, yok, bin* ve *yoğtıysa* kelimeleri Bakü baskısında³² *men, yob, min* ve *yobısa* olarak geçmiştir. İstanbul baskısından bir örnek³³.

Hem-derdüm isen benümle yâr ol
Hem-derdlüğüñ yoğtıysa var ol

Bakü baskısında ise aynı beyit şöyledir³⁴:

Hem-derdüm iseñ menümle yâr ol
Hem-derdlüğüñ yobısa var ol

Fuzûlî'nin dili fonetik ve morfolojik özellikleri bakımından etraflı bir şekilde incelenmiştir³⁵. Bu sebeple biz burada Fuzûlî'nin dil özellikleri üzerinde durmayacağız. Ancak Fuzûlî'nin bugünkü Irak Türkmençesini şiir dilinde az bir değişiklik kullanmış olduğunu gösteren bazı kelime ve tabirlerle fonetik ve morfolojik özelliklere aşağıda birkaç örnek vereceğiz:

1. Irak Türkmenleri, isim çekimlerinde vokalle biten kelimelerin akkuzatifinde (i) eki ile kelimenin son vokali arasına giren koruma konsonantı *y* yerine *n* kullanırlar. Fuzûlî de bunu aynen kullanmıştır:

Refeyle sahâb-i mâsivânı
Seyr eyle mekân-ı lâmekânı
LM, 211

2. Bugün Irak Türkmen lehçesinde şahıs zamirleri ve bunların çekimleri ne Türkiye Türkçesi'ne ne de Âzeri Türkçesi'ne benzer. Bunlar başlıbaşına nüanslar teşkil eder. Meselâ işaret zamirlerinden *bu*'nun tasrifi hem Türkmen hem de Türkiye ve Âzeri Türkçelerine yalın halinde *bu* olmasına rağmen, çoğul halinde aşağıdaki değişikliği arz eder: *Bunlar* (Türkiye Türkçesi), *munlar* (Âzeri Türkçesi), *bular* (Irak Türkmençesi).

3. Fuzûlî yalnız Irak Türkmen lehçesine mahsus *ba* işaret zamirini de kullanmıştır:

30. Fuzûlî'nin kendi eliyle yazdığı ve Sadıkî'nin gördüğü külliyyatı meydana çıkmadan Fuzûlî'nin şiir dilinin özelliklerini saptamak güçtür.
31. *Fuzûlî Külliyyatı*, İstanbul 1315.
32. Prof. Dr. Hâmid Araslı: *Leylâ ve Mecnun*, Bakü 1958.
33. *Fuzûlî Külliyyatı*, s. 321.
34. Prof. Dr. H. Araslı: op. cit, s. 182.
35. Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu: op. cit, s. 138-202.

*İnsâf hoşdur ey aşk ancak meni zebûn et
Hâ beyle mihnet ile geçsün mi rûzgârım*

G, 192/2

4. Aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi eskiden Osmanlıca'da da kullanılan *üp*lü grundiflerin çekimli hâli bu gün hâlâ Irak Türkmenleri tarafından Kerkük bölgesinin Kifri ve Altunköprü kasabalarında kullanılmaktadır:

*Yâr bâb-i dilimi zâr bilüpdür bilübem
Dil-i zârımda ne kim var bilüpdür bilübem*

G, 183/1

5. Irak Türkmençesi'nde zaman gösteren ve Türkiye Türkçesi'nde "geldikçe" anlamına gelen "gittikçe" partisipini Fuzûlî de aynı anlamda kullanır:

*Aşkını âsân bilüp oldum esîri tıfl iken
Bilmedüm geldükçe bir âşûb-i devrân olduğın*

G, 183/6

*Doğruluk ile iste uluvv-i makam kim
Geldükçe hâline vire devr-i felek revâc*

Mukattaat, 5/1

6. Türkmen lehçesinde *ışli* mastar kullanılmadığından, bunun yerine *ip* veya *up*lü tahfifi mastar kullanılır. Meselâ *gelmiş* yerine *gelip*, *gitmiş* yerine *gedip* kullanılır. Fuzûlî de bunu aynı şekilde kullanmıştır:

*Bulmadum men ciğerüm dağına merhem senden
Nice ab eylemiyem ab yanuptur ciğerüm*

G, 209/2

7. Fuzûlî, bugün hâlâ Türkmençe'de kullanılan fiil binalarını aynen kullanmıştır. Savuşturmak yerine *savutmak*, yakmak yerine *yandırmak*, uyandırmak yerine *uyatmak*, su vermek yerine *suvarmak*, kararmak yerine *karalmak* kullanmıştır:

*Mevc-i eşkim görüp ebrûya salur Çin ne aceb
Ki suvarmak çıkarur ol kılıcın gevherini*

G, 295/3

8. Aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere cevher fiilinin kullanılışı bugün Irak Türkmençesi'nde olduğu gibi Fuzûlî'nin eserlerinde de aynen bulunmaktadır:

*Gündüz bapsem gece necâtem
Gündüz meyyitem gece hayâtem*

LM, 1264

9. Bunlara ilâve olarak Fuzûlî, bugün yalnız Irak Türkmen lehçesinde kullanılan bazı orijinal terim, atasözü ve kelimeleri kullanmıştır. Bunlara da aşağıda birkaç örnek veriyoruz:

Ne biter: "Ne çıkar" manasına gelir; Fuzûlî *Türkçe Divân*'ının önsözünde "..yeter beyhude taarruzdan ne biter" demiştir.

Ayağdan saldı: Irak Türkmençesi'nde "yordu" manasına kullanılan bu terim, Fuzûlî 'de de aynı anlamdadır:

*Fuzûlî'yi ayaktan saldı bâr-ı mihnet-i aşkun
Niçin dutmassan ey kâfer elini bir müselmânûn*

G, 162/7

Yanmıyasız: "Yanıp üzölmeyiniz" anlamındadır. Fuzûlî'de bu terim aynen geçer:

*Olman meñ-i hasta ile hemdem
Ta yanmıyasız bu söze siz hem*

LM, 830

Adağlı: Eski Osmanlıca'da da bulunan, nişanlı anlamında adağlı kelimesi bugün Irak Türkmençesi'nde hâlâ kullanılmaktadır:

*Ol servün ayağı bağılu oldı
Âzâde iken adağlı oldı*

LM

İtirmağ: Bu kelime Irak Türkmençesi'nde, bugün de, başta y konsonantı almadan kullanılmaktadır. Fuzûlî'de de öyledir:

*Cânaneye can viren yetüpdür
Can virmeyen arada itüpdür*

LM, 2419

10. Fuzûlî, bugün yalnız Irak Türkmen lehçesinde kullanılan bazı orijinal tabir ve atasözlerini de olduğu gibi kullanmıştır: Türkmen atasözü "*Eulad koyan ad koyar*" Fuzûlî'de tam şekliyle ve anlamıyla geçer:

*Can geuberine bedeldir eulad
Eulad koyan koyar bemin ad*

LM, 453

Türkmenler'in "*Eli değdiği yer harabadı*" ve "*ardıwdan avadanlığ koy-masan*" atasözleri Fuzûlî'de:

*Sensen ol reb-nûma-yı ehl-i azab
Ki ayağın yiten yir oldı harab*

Beng ü Bâde/292

Türkmenler'in "*ilde bir bayram oldu*" deyimini Fuzûlî'de:

*Her gün açar gönlümü zevk-i visalın yenleden
Gerçi güller açmağa hep ilde bir nevrüz olur*

G, 97/3

Türkmenler'in "yoluva bahmağdan gözümüze kara su endi" Fuzûlî'de:

*Ohşadabilmez gubârını muharrir hattına
Hâme tek bahmaktan inse gözlerine karası*

K, 3/5

Türkmenlerin "Takdir hiç olmaz tağyîr" atasözü Fuzûlî'de:

*Takdir çü böyledir ne tedbir
Takdiri eder mi kimse tağyîr*

LM, 951

Türkmenler'in "ömrüv kütah olsun" sövgüsü Fuzûlî'de:

*Şem' başından çıkarmış dūd-ı şevki-kakülün
Beyle "kûteh ömr" ile başındaki sevdaya bah*

G, 58/2

Irak Türkmenleri'nin rahatsızlık ve çeşitli vücut acıları için kullandıkları "vücadum yerli yerinden sada verir" halk tabirini Fuzûlî olduğu gibi kullanmıştır:

*Ney gibi cismum oldı okundan delik delik
Dem urdubumda yerlû yerinden sedâ verir*

Divan/Bakü Baskısı

Yine Türkmenler'in hafif meşrepli, an'âne ve âdetlere uymayan kızlar için kullandıkları "yüngül" halk deyimi Fuzûlî'de de aynı anlamda geçmiştir:

*Nazük beden ile berk-i gül sen
Ama ne deyim iyen "yünül"sen*

LM, 614

Irak Türkmenleri'nin oynak insanlar için kullandıkları "kaşî gözü seleşi" deyimini Fuzûlî de aynı şekilde kullanmıştır:

*Keyfiyet-i bâl kılmağa faş
Gelmişdi "tekellüme göz ü kaş"*

LM

Türkmenler'in kendinden geçti veya şaşırды anlamına gelen "özün itirdi" deyimini Fuzûlî'de de aynen geçer:

*Ol nadire hem ki Kays'ı gördi
Bin zevk bulub "özün itürdi"*

LM, 545

Paçayı kurtardı veya kurtuldu anlamında olan "negbeti getti" Türkmen halk tabiri aynı anlamda Fuzûlî tarafından kullanılmıştır:

*Şükür kıldı ki "negbetüm gıtdı"
Devletüm benden anı dur itdi*

Beng ü Bade/380

Olağanüstü veya akıl ermeyen bir olay karşısında söylenen Türkmen halk deyimi "he senden işittim" cümlesi Fuzûlî tarafından tam anlamıyla işlenmiştir:

*Aşkun kılmazdı kimse yadun
"He senden işitdüm" indı adun*

LM, 651

Fuzûlî'nin dünyaya bakışı eşsiz güzellik içeren mistik bir bakıştır. Şiirindeki âhenk, hayal gücü ve sanatkârane ifadeler bu bakış tarzının tabîî bir neticesidir. Dünyadaki bütün varlıkları çekici bir güzellik ve aşk duygusu ile dolu gören Fuzûlî, hem sanat hem de üslup oyunlarına büyük bir yer vermiştir. Bedîî sanatların hepsini ustaca kullanan Fuzûlî, özellikle cinasa çok önem vermiştir.

Divan edebiyatı şairlerinin hepsinde görülen bu söz oyunları Fuzûlî'nin şiirlerinde daha fazla geçmektedir. Bizce bunun sebeplerinden biri, belki de en önemlisi -Orta Asya'dan göç edip Irak'a yerleşen- Türkmen boylarının bugüne kadar kullanmakta oldukları hoyrat/hoyrat adı verilen bir çeşit halk türkülerinin Fuzûlî üzerinde bıraktığı etkiden ileri gelmiştir. Asırlardan beri nesilden nesile aktarılan ve cinaslı rubâiler şeklinde söylenen bu halk şiirleri güzel üsluplu, derin anlamlı cinaslı kelimelerin kullanılmasıyla doğmuş, aşk, sosyal hayat, ahlâk, felsefe, hikmet ve hatta atasözleri ve vecizelerle dolu Türkmen halk edebiyatının en zengin kolu haline gelmiştir.

Türkmen soylu Iraklı Şair Fuzûlî de, her Türkmen şairi gibi bu hoyratların etkisi altında kalmış ve şiirlerinde hoyratlardaki cinas oyunlarını ustaca kullanmaya yönelmiştir. Ayrıca Fuzûlî'nin kullandığı cinaslar güzelliği, kuvvetli âhengi ve dolgun ifadesiyle umumiyetle Türkmen edebiyatını, özellikle de bu edebiyatın halk edebiyatı türlerinden hoyratları, şekil, ifade, muhteva ve üslup bakımından bugüne kadar etkisi altına almıştır.

II. Fuzûlî'nin Doğum Tarihi: Fuzûlî'nin doğum yeri gibi doğum tarihi de kaynaklarda belli değildir.

Elde güvenilir hiçbir belge olmadan Fuzûlî'nin doğum yılını tahminî olarak Türk yazarları 900-910 Hicri yılları arasında saptamaya çalışmışlardır. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan "Fuzûlî en az 60-65 yıl veya daha fazla yaşamış olacaktır. Bu takdirde büyük şairimizin doğumunun Kanûnî Sultan Süleyman'ın doğum yılından biraz önce, yani 900/1495 hudutlarına girmeden evvel olduğunu tahmin mümkündür"³⁶ demiştir.

36. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan; op. cit; s. 182.

Azerbaycan ve Orta Asya yazarları ise yine ihtimaller üzerinde durarak, Fuzûlî'nin doğum yılının Prof. Hamid Araslı 1498³⁷, Fuad Kasımzade 1494³⁸ ve Azerbaycan Edebiyatı Tarihçileri de yine 1494 olduğu ihtimalini benimsemişlerdir³⁹. Özbekistan'da ise Fuzûlî'nin doğum tarihinin 1498 olduğu kabûl edilmiştir⁴⁰.

Arap yazarlarından Dr. Hüseyin Mucib El-Mısırî ise Fuzûlî'nin doğum yılının aşağı yukarı 900/1494 olmak ihtimalini ileri sürmüştür⁴¹. Iraklı yazar Prof. Dr. Hüseyin Ali Mahfuz ise ihtimallere dayanarak Hicri IX yüzyılın sonları olduğu görüşündedir⁴².

Bombaci ise, Fuzûlî'nin doğum tarihinin muhtemelen 1480-1490 yılları arasında olduğunu kaydetmiştir⁴³.

Bizce Fuzûlî'nin doğum yılını yine ihtimallerle en uygun bir tarihe yaklaştıran yazar, Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu'dur. Zira Mazıoğlu *Farsça Divânında* Akkoyunlu hükümdarlarından Elvend Bey (ölm. 1504) için yazmış olduğu kasideden yola çıkılarak Fuzûlî'nin 1480 yılı civarında doğmuş olabileceğini ileri sürmüştür. Zira Fuzûlî'nin bu kasideyi yazdığı tarihte 20-25 yaşlarında olması tabiidir⁴⁴.

Bize kalırsa Fuzûlî (888/1483) yılında doğmuştur. Bu tarihi Fuzûlî kendi ifadesiyle *Türkçe Divan*'ının önsözünde, Irak-ı Arab'da doğup büyüdüğünü bütün ömründe başka yerlere gitmediğini söyleyerek belirtmiştir.

Fuzûlî'nin doğum tarihi (منشأ ومولدم عراق - Irak) ifadesinde eski tarihlerin tesbitinde kullanılan ebced hesabıyla (888) çıkıyor. Bu tarih Fuzûlî'nin hayatında geçen olaylara da uygundur. Zira Fuzûlî'nin Akkoyunlu hükümdarlarından Elvend Bey (ölm. 1504) için yazmış olduğu kasideyi, onun en eski kasidesi olarak kabûl edersek, Fuzûlî o zamanlar 23 yaşında bulunuyor. Bu da şiir takdim edecek bir yaş ve olgunluk çağı olarak doğum tarihine uygun düşmektedir. Aynı zamanda da Fuzûlî, 1510-1514 yılları arasında Şah İsmail'e ithaf ettiği *Beng ü Bâde* eserini⁴⁵, hayatı iyice denediği ve tecrübe sahibi olduğu sıralarda, yani 28-32 yaşlarındayken yazmıştır. Bu da ileri sürdüğümüz tarihin doğru olduğunu göstermektedir.

37. Prof. Dr. Hamid Araslı: *Leylâ ve Mecnun*, s. 5.

38. Fuad Kasımzade: *Gam Kervanı yahut Zulmette Nur*, Bakû 1968, s. 13.

39. *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Bakû 1960, s. 351.

40. *Özbekistan Edebiyatı Tarihi*, 1, Taşkent 1965, s. 281.

41. Dr. Hüseyin Mucib El-Mısırî: *Fuzûlî El-Bağdadî*, Kahire 1967, s. 200.

42. Prof. Dr. Hüseyin Ali Mahfuz: "Fuzûlî", *El-Aklam* dergisi, S. 1, yıl II, Bağdad-1965, s. 77.

43. Alessio Bombaci: *Iran and Islam*, University of Edinburg 1971, s. 105.

44. Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu: *Türk Ansiklopedisi*, s. 76.

45. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan: op. cit, s. 72.

Diğer taraftan Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu'nun: "Yukarıda adı geçen Elvend Bey'i öğmüş olan ve kasidesinden onu daha önceden tanıdığı anlaşılan Fuzûlî'nin (75) yıldan fazla bir ömür sürmüş olduğu muhakkaktır."⁴⁶ demesi, ileri sürdüğümüz bu doğum tarihine çok uygun düşüyor. Zira böylece Fuzûlî 963/1556'da vefat ettiğinde tesbit ettiğimiz tarihe göre tam 75 yaşını doldurmuş oluyordu.

Fuzûlî'nin kendi doğum tarihini düşürmek maksadıyla "Irak-i Arap" terkinini ayırıp yalnız Irak kelimesini kullanması akla şöyle bir soru getiriyor: Fuzûlî acaba neden "Irak-ı Arap" terkinini bozup da yalnız Irak kelimesini kullanmıştır?

Bizce, şiirde, düşüncede ve dünya görüşünde yegâneliğini herkese kabul ettiren Fuzûlî, burada da yine aynı amacı güden, kendisine özgü bir doğum tarihi düşürmek, Arap olmadığını ispat etmek ve ayrıcalığını tekrar ortaya koymak istemiştir.

III. Fuzûlî'nin Arapça Divanı: Fuzûlî'nin *Arapça Divanı*'na dair ilk kaynak Sadıkî'nin tezkiresidir. Sadıkî, Fuzûlî'nin 3000 beyitlik Arapça bir divanının olduğunu ve bunu kendisinin gördüğünü yazmaktadır⁴⁷. Sâdıkî'nin sözlerinden esinlenerek (Osmanlı müellifleri) yazarı, Fuzûlî'nin *Arapça Divanı*'nı Lebib Efendi isminde birisinin gördüğünü ve bu divanın 30.000 beyitten meydana geldiğini kaydetmiştir⁴⁸.

Fuzûlî'nin Arapça şiirlerini ilk defa 1930'da yazdığı bir makaleyle Rus müsteşriki Berthels ilim dünyasına tanıtmıştır⁴⁹. Bu makaleden öğrendiğimize göre Fuzûlî'nin Arapça şiirleri Leningrad Asya Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve 997 H. de istinsah edilen Fuzûlî külliyyatı içerisinde 189-199 sahifeler arasında yer almaktadır. 11 Kaside ile bir yarım kıt'adan oluşan Fuzûlî'nin Arapça şiirleri yalnız 465 beyit olmasına rağmen, Berthels'e göre bu şiirler *Fuzûlî'nin Divanı*'nı teşkil etmektedir.

Berthels'in tetkiklerine göre on kasideden yedisinde Hz. Muhammed, üçünde Ali methedilmektedir. Hz. Muhammed'e dair kasidelerde medih (nât-ı şerif) için ancak 2-7 beyit (12 kasidede cem'an 30 beyit) bulunduğu halde Hz. Ali'ye dair kasidelerde medih için 27, 30, 26 beyit (üç kasidede cem'an 83 beyit) vardır ki, bunun da Fuzûlî'nin Şii olduğuna önemli bir delil sayılabilir.

Bizce Fuzûlî'nin bu Arapça şiirleri, asıl divanın tamamı olmayıp, ancak yazdığı Arapça şiirlerin bir kısmıdır. Zira Fuzûlî bütün eserlerinde mükemmeliğe ulaşmak isteyen bir şairdir. Bunun için öyle önsözsüz, tevhid

46. Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu: op. cit. s. 78.

47. Sâdıkî: *Mecme'ul-bavas*, Tahran 1948, s. 36

48. بروسه لي محمد طاهر: عثمانلي مؤلفري ، ١٣٢٨

49. E. Berthels: Z.K.W. (Memoires du Comite des Orientalistes) Moskow 1930, vol. V, 39-71.

veya naatlerin bulunmadığı ve son kasidenin eksik yazıldığı bir divan Fuzûlî'nin şanına yakışmayan bir olaydır. İşte bu yüzdendir ki Fuzûlî bu kasideleri, birisine ithaf etmek için yazmış olabilir kanaatindeyim ki, o da Ali b. Muhsin'dir.

Fuzûlî'nin Arapça şiirlerin muhtevasına gelince; bu kasideler dikkatle tetkik edildiği zaman, şairin Şîî-Hurûfî temayülü bütün kuvvetiyle göze çarpmaktadır. Fuzûlî'nin şîî olduğuna, bu Arapça şiirler önemli bir delil sayıldığı gibi, Hurûfiliğe-Müşe'şeiğe mahsus birçok unsurların mevcudiyeti, Fuzûlî'nin gençliğinde Nesimî'nin ne kadar etkisi altında kaldığını ve bu şiirlerin hepsini, Berthels'in dediği gibi İmam Ali'ye değil, hamisi olan Müşe'şei Devleti'nin hükümdarı Ali b. Muhsin el-Müşe'şeiye (905 H.-914 H. arasında) ithaf ettiği onuncu kasidesinde açıkça görülmektedir. Fuzûlî, o tarihlerde iktidarda olan Ali b. Muhsin'in adını sarih bir şekilde söylerken, diğer kasidelerde olduğu gibi, bu kasidede onu çeşitli müşe'şei istilâhlarıyla methetmiştir:

وانت امين للامانة حامل	حبيبي متاع الحسن امانة
تصرف اوهام العوارف عاطل	إمام مبين في تصور دركه
تصرف ادراك العارف باطل	ولي و صي حين حصر صفاته
فمات مع حرمان منها الأوتل	خلافته لطف على اهل عصره
علي الى اعلى المدارج نائل	ولي على اهل الولاية فاق

Sevgilim sana, Cemal'in sermayesi emanet edilmiştir. Sen o emaneti taşımakta güvenilirsin.

Öyle bir İmam-ı mübindir ki, ariflerin vehimlerinin tasarrufu onun derecesini tasavvur edemez.

Velidir, vâsîdir, onun sıfatlarını bilgilerin idrak tasavvuruyla, dar bir yer içine sıkıştırılan doğru değildir.

Hilâfeti çağında olanlar için bir lûtuftur, ondan mahrum olarak öncekiler ölmüştür.

Velidir velâyet ehlinin hepsinden üstündür, Ali'dir en yüksek payelere nail olmuştur.

Fuzûlî'nin bu kasidede kullandığı Müşe'şei istilâhları şunlardır: *Emanet*, *emanet taşımak*, *imam-ı mübin*, *arif*, *veli*, *vasî*, *hilâfet* (yani İmam Ali'nin halifesi niakamında olduğu), *velâyet ehli* (Müşe'şei devletinin halkı), *paye* ve *nail*'dir.

Fuzûlî bu kasidelerde Ali b. Muhsin ve Müşe'şei sülalesinin Hille'de doğduğunu ve böylece İmam Ali'nin meşhedine (türbe) yakın olduklarını, sihir ve gizli bilgiler elde ettiklerini dokuzuncu kasidede şu şekilde ifade etmiştir:

تربيت و استكملت في ارض بابل
 من الحلة الفيحاء زاد لك البها
 فانت لذا في صنعة السحر نادر
 لذلك حلو انت طبعا وطاهر
 شميمك فرأح كأنك دائما
 لمشهد سلطان الولاية زائر

Babil (Hille'nin diğer adı) toprağında büyüyüp geliştin, bunun için de sihir sanatında eşsizsin. Hilleden aldığın revnakdandır ki, tabiaten güzel ve temizsin. Kokun etrafı sarmış, sanki her zaman velayet sultanı (yani İmam Ali)nin ziyaretinde imişsin gibi.

Fuzûlî, hamisi (Ali b. Muhsin)ni memnun etmek maksadıyla, acayip harikalar yapıp ateşte yürüyen, suya batmayan ve cesedinin her tarafına kılıç vurup ölmeyen Müşe'şei Devleti'nin kurucusu ve hamisinin dedesi olan Muhammed b. Falah'ı dokuzuncu kasidede şu şekilde methetmiştir:

بطرفك حركت الجون الى الجفا
 من النار لم تحرق و في الماء لم تغص
 لكل اديب في التعلم زاجر
 تحيرنا في امره وهو ساحر

Gözün kırmakla kirpikleri eziyete tahrik ettin, her edibin öğrenmekte bir önyeni vardır. Ateşte yanmadı, suda da boğulmadı, sihirbaz olduğu için işine şaşakaldık.

Yine hamîsi Ali b. Muhsin'i sevindirmek için Fuzûlî, İmam Ali'yi, Müşe'şei'lerin düşündüğü gibi, ölmez Mesih (İsa) ve Yuşa'ya benzeterek 11 kasidede ölmezliğini dile getirip Müşe'şei'lerin ondan türediğini savunmuştu:

على ولي الله وصفا و صورة ولكن في المعنى مسيح ويرشع
 طراوة غصن الشرع من ماء سيفه هو الاصل منه الاوليل تتفرع

Ali, hem surette, hem vasıfta, veliyullahtır. Ma'nada ise, Mesih ile Yuşa'dır. Söz dalının tazeliği onun kılıcının suyundandır. O asıldır, velîler de ondan türemiştir.

Fuzûlî, Arapça kasidelerinin tümünde, Hurûfî, Batînî ve Müşe'şei' istihlâhların başında, hamisi Ali b. Muhsin'i medh ederken, parlamak anlamına gelen (تشعشع) terimini birçok yerde kullanmıştır. Mesela 11. kasidenin ilk beytinde:

هواك لانوار الملامة ملمع
 فلا بد من يبلى به يتشعشع

Senin aşkın melâmet ışıklarını parlatmıştır. Çünkü her kim belâye dūçâr olmuşsa, onunla parlar demiştir.

Dokuzuncu kasidenin 3. beytinde de:

جمالک نور لامع متشعشع
مشاهد ذاک النور لله ذاکر

Cemalin parlak bir nurdur ve o nuru gören
Muhakkak Allah'ı hatırlar" demiştir.

Yedinci kasidenin 11. beytinde:

بذیع زمان نور لطف جماله
تحجب فی سرّ التشعشع واغتش

O, zamanın öyle bir güzeldir ki, Cemalinin lütuf nuru, şa'sa'a sırrından utanarak saklandı." demişti.

Şah İsmail Sıfavî Bağdat'ı ele geçirirken Müşa'şâi Devleti'ni de ortadan kaldırmış, Fuzûlî'nin hamîsi Ali b. Muhsin ile kardeşi Eyyub'u 914 H. yılında bir komplo düzenleyerek öldürtmüştü⁵⁰.

İsmail Safavî'ye yakınlaşmak ve Hurûfilik töhmetini üzerinden atmak maksadıyla, Fuzûlî *Beng ü Bâde*'yi ona ithaf etmişti. Aslında bir mesnevî şeklinde yazılan bu şiirlerde Fuzûlî, şarabı çok seven İsmail Safavî ile, esrara düşkün olan Ali b. Muhsin el-Müşe'şei'nin mücadelesini dile getirmiştir.

Sultanlar sultanı ve cihan padişahı Süleyman Kanûnî'nin 1534 yılında Bağdat'ı fethettiği zaman, Fuzûlî bu önemli güne şu güzel mısra ile tarih yazmıştı: "*Geldi burc-ı evliyâyâ pâdişah-ı nâmdâr*"

İşte, bir yandan öyle kavgalı ve kanlı bir mücadele veren, diğer taraftan da Batınî-Sûfî akımlara meydan olan Irak ortamında doğan Fuzûlî'nin hayatı bu karışık düşünceler ve kavgalı ortamdan öylesine etkilenmişti ki, dört köşeli bir mimârî abidesi gibi, dört ayrı yandan bakıldığı zaman her defasında farklı bir yanı görülüyordu. İşte bu yüzden Fuzûlî her düşünceye ayna olduğu gibi, eserlerini okuyan herkes, o eserlerin kendi duygularına tercüman olduğunu görmektedir.

Gerçekçi, akılcı, ülkücü ve âşık tavırlarıyla bir devrin fikir hayatına damgasını vuran Fuzûlî, zamanın fikir ve ideoloji kavgalarında en etkili rolü oynadıktan sonra, bu mezhebî ve ırkî kavgaların insanlığın yüzkarası olduğuna inanarak, Kerbelâ'daki Mü'min Dede zâviyesine çekilmiş, İmam Hüseyin'in merkadine mum yakma vazifesini ifa ederek 1556'da hayata gözlerini yummuştu.

50. د. کامل مصطفی الشیبی: الفكر الشیعی، ص ۲۲۶.